

Ach! Hvilken Domme- Dag, min GUD! Ach! Hvilken Dag!

– om eksemplaritet og jærtegn i dansk-norsk resepsjon av Lisboa-jordskjelvet i 1755

Kyrre Kverndokk

Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo
kyrre.kverndokk@ikos.uio.no

Abstract

In 1755 Lisbon was hit by an earthquake that almost completely leveled the city. The news of the catastrophe spread rapidly and the earthquake was soon discussed throughout Europe. Today the Lisbon earthquake is first and foremost known through the works of Voltaire and his discussions on the theodicy. However, the dominating European understanding was that the quake was caused by the wrath of God. The catastrophe was described in terms of exemplarity, and was interpreted as a god-given token. By a close reading of one the Danish poems about the quake, *Christian Henric Bierings poetiske Tanker Over Lissabons Ødeleggelse ved det uhorlige Jordskielv paa Alle helgens Dag 1755*, the article examines how the earthquake was framed as an example. By the use of examples, the poem argues for an understanding of the catastrophe as an omen predicting an imminent doomsday. By reading Biering's poem, the article explores the relationship between the early modern way of thought by the usage of examples and the readings and interpretations of omens.

Keywords:

*Example,
omens,
The 1755 Lisbon
earthquake*

Den 1. november 1755 var en tilsynelatende vanlig Alle Helgens dag i Lisboa. Den vanligvis så travle havnebyen var stille. Kirkeklokkene ringte og folk strømmet til messe. Så – omkring halv ti om morgenen kom det første skjelvet. Folk løp ut av bygningene og ut på gatene. Det andre skjelvet kom noen minutter senere. De bygninger som ikke hadde kollapset etter det første skjelvet falt nå sammen og begravde folk levende. Straks etter kom det

tredje skjelvet. Store praktbygg som kongens palass, Paço da Ribeira, ble lagt i ruiner, det samme ble Det indiske kompaniet, operahuset, klostre og så å si alle byens kirker. Byen stod i brann, og for å unngå flammene løp overlevende ned mot elvebredden i bydelen Baixa. Da, for å understreke infernoet, slo en vegg av vann inn over folkemengden og de brennende ruinene. I løpet av fem minutter kom ytterligere to flodbølger. Katastrofen var total.

Det er uklart hvor mange som døde den formiddagen, anslagene har variert mellom 30 000 og 100 000 mennesker (Shrady 2008:12–20, Svensen 2006:37–39).

På midten av 1700-tallet var Lisboa et knutepunkt i verdenshandelen og en av Europas viktigste havnebyer. Da katastrofen inntraff, var havnen full av utenlandske skip, og utlendinger som oppholdt seg i byen, sendte brev hjem med detaljerte øyevitneskildringer. Dermed ble hendelsesforløpet og ødeleggelsenes omfang gjort kjent, og jordskjelvet ble snart diskutert over hele Europa.

I dag er Lisboa-jordskjelvet først og fremst kjent fra Voltaires tekster. I diktet *Poème sur la désastre de Lisbonne* (1756) og i romanen *Candide* (1759) gikk han i polemikk med Leibniz' optimisme. Hvordan kunne noe slikt skje i den beste av alle tenkelige verdener? Gud kan slett ikke være god og allmektig, for hva slags mening var det i en slik katastrofe? Voltaire diskuterte teodiseen på en måte som rokket ved Guds allmektighet og åpnet opp for et sekulært verdensbilde. Men det var slett ikke bare Voltaire som forsøkte å forstå jordskjelvet. Ifølge idéhistorikeren Gunnar Broberg var den europeiske resepsjonen av jordskjelvet dominert av tre-fire overlappende instanser (Broberg 2005:36): *Opplysningsfilosofen* – det var ikke bare Voltaire som skrev om hendelsen. Det gjorde også Rousseau og en ung Emmanuel Kant. *Vitenskapen* – i etterkant av jordskjelvet ble det satt i gang en systematisk undersøkelse av skjelvets styrke. Dette la grunnlaget for den moderne seismologien. *Medier* – nyheten ble både distribuert gjennom det gryende avismediet og som skillingstrykk. Men den viktigste tolkningsinstansen var *kirken*. Kirkens menn forfattet et omfattende korpus av prekener og religiøse dikt der jordskjelvet ble tematisert.

Til tross for at Voltaires forståelse av jordskjelvet i dag er mest kjent, så var det oppfatningen av jordskjelvet som et resultat av Guds vrede som i første rekke preget den samtidige jordskjelvlitteraturen. I jordskjelvskildringene er hendelsens eksemplariske karakter slående. Det er skrevet mye om den europeiske resepsjonen av Lisboa-jordskjelvet (blant annet Broberg 2005, Löffler 1999, Poirier 2006, Paice 2008, Shrady 2008 og Svensen 2006:35–58), men det er i overraskende liten grad blitt fokusert på jordskjelvet som en eksemplarisk hendelse. Hvordan blir jordskjelvet forstått og fremstilt som eksemplarisk? Dette spørsmålet vil her bli drøftet gjennom nærlesning av ett av de danske diktene om jordskjelvet, presten Christian Henric Bierings 158 strofer lange *Poetiske Tanker Over Lissabons Ødeleggelse ved det ubørlige Jordskiælv paa Alle Helgens Dag 1755* (Biering 1756). I Bierings dikt blir ikke bare jordskjelvet fremstilt som en eksemplarisk guddommelig straff, det blir også forstått som et tegn fra Gud – et jærtegn som bar bud om en nær forestående Dommedag. For Biering er både jærtegnet og eksemplet en del av en kosmologisk orden. Men hvordan blir det argumentert for at jordskjelvet er et guddommelig tegn? Hva er sammenhengen mellom jordskjelvets eksemplariske dimensjon og jordskjelvet som jærtegn? I denne artikkelen skal jeg nærme meg jærtegnet gjennom eksempelargumentasjonen. Målet er å undersøke forholdet mellom eksempel og jærtegn ved hjelp av en nærlesning av eksempelargumentasjonen slik den opptrer i Bierings dikt.

Om eksempler og eksemplaritet

“Examples (...) do not happen, they are made”, skriver litteraturviteren John D.

Lyons (Lyons 1989:33). For at en hendelse skal stå frem som et eksempel må den tre ut av den konstante strømmen av begivenheter. En hendelse blir altså ikke et eksempel før den er fortolket og fremhevet som eksempel. Slik sett er eksemplet språklig konstituert. Hendelsen må skjæres til og formes som fortelling med et tydelig avgrenset hendelsesforløp. Som eksempel blir hendelsen gjort til en fortelling med en *handlung* som utspiller seg på en *scene*. Den har noen *aktører*, en *agens* og ikke minst en *hensikt*. Som andre fortellinger vil en eksempelfortelling utfolde seg i et samspill mellom disse fem komponentene (jf. Burke 1969).

I en førmoderne eksempeltenkning var eksempler moralske orienteringspunkter i hverdagslivet – enten det var eksempler til etterfølgelse eller negative eksempler. Et forbilledlig eksempel kunne fungere som en etterstrebbar modell for aktverdig handling, mens et negativt eksempel fungerte som en advarsel – ikke bare mot en potensiell, men også mot en sannsynlig gjentakelse. Samtidig som eksemplet virket som modell for handling og moralsk adferd bygde det som oftest selv på en modellfortelling – i en førmoderne eksempelargumentasjon var den bibelsk eller antikk.

For å kunne virke som modell måtte det være noe ekstraordinært – noe som pekte ut over det vanlige – ved eksemplet (Lyons 1989:32). Dermed er et eksempel gjerne hyperbolsk i sin karakter – men hyperbolen bør ikke ta overhånd. En eksemplarisk hendelse kan ikke være *for* unik, fordi et eksempel nødvendigvis må ha gyldighet ut over seg selv (Lyons 1989:26). Hvis et eksempel forstås som ”a short narrative used to illustrate or confirm a general principle” (Scanlon 1994:33), så innebærer det at eksemplet inngår i en induktiv form for argumentasjon. Eksempelfortellingen er

med andre ord en del av et større mønster, og den må kunne være gjentakbar. Et eksempel balanserer dermed mellom det hyperbolske og det troverdige – og mellom det unike og det gjentakbare.

Det er de tekstlige prosessene der hendelser formes til og brukes som eksempler som interesserer meg. Jeg er interessert i både eksemplets narrative struktur og dets argumentative funksjon. Hvordan legges jordskjelvet ut som fortelling i Bierings dikt? Hva slags argumentasjon inngår eksempelfortellingen i? Hva slags type eksemplaritet blir jordskjelvet tilskrevet? Hvordan blir jordskjelvet gjort relevant for den danske leser?

Bierings dikt og de dansk-norske jordskjelvschildringene

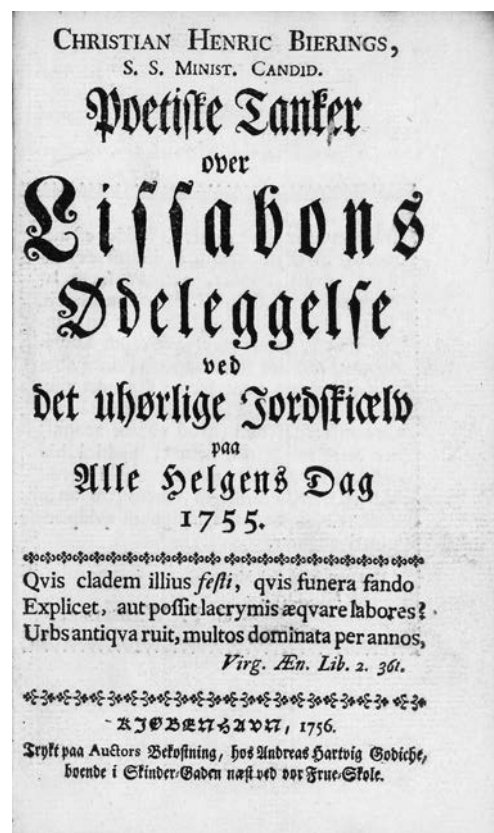
Nyheten om jordskjelvet brukte omkring fem uker på å nå Skandinavia, og 8. desember 1755 kunne *Kiøbenhavnske Danske Post-Tidende* bringe meldingen om Lisboas ødeleggelse. Katastrofen gjorde åpenbart inntrykk i dobbeltmonarkiet. Bare en uke etter at nyheten var brakt til København publiserte presten i Steenløse, Jacob Muus, sine *Tanker og Betragtninger om og over den forrige store Stad Lissabon i Portugal og dens nylige store Undergang ved et stort Jordskielv Alle Helgens Dag den 1ste Novembr* (Muus 1755). Deretter ble jordskjelvet skildret i en rekke ulike tekster. Det ble skrevet flere dikt om hendelsen, det ble solgt skillingstrykk, og jordskjelvet ble drøftet i vitenskapelige arbeider. Blant forfatterne var salmedikter Hans Adolph Brorson og biskop og vitenskapsmann Erik Pontoppidan (Brorson 1956 og Pontoppidan 1756). Fredrik V erklærte dessuten den 14. mai 1756 som bønnedag over jordskjelvet (Svensen 2006: 53). Dermed ble katastrofen tematisert i prekenes over hele riket.

Det er nokså stor samstemmighet mellom den dansk-norske litteraturen om Lisboa-jordskjelvet og den øvrige protestantiske jordskjelvdiktingen. Flere fortellingsmotiver går igjen i dikt og skillingstrykk både i og utenfor Danmark-Norge. Hver enkelt skildring kan betraktes som varianter av samme grunnfortelling om Guds rettferdige straff over Lisboas syndige befolkning. Også Bierings dikt er en variant over denne fortellingen.

Christian Henric Biering (1729–1804) er i dag en glemt forfatter, men i sin samtid var han regnet som en betydelig dikter. Boken om Lisboa-jordskjelvet var hans litterære debut. Siden skrev han en rekke dikt som fikk oppmerksomhet i Danmark (Dansk biografisk Lexikon 1888:347–348). Bierings dikt står i tett forbindelse med den øvrige protestantiske jordskjelvrepsjonen både i budskap og i fortellingsmotiver. Men diktet skiller seg ut ved at jordskjelvets eksemplariske dimensjon trer så tydelig frem i teksten. I Bierings dikt blir jordskjelvet lagt ut som en eksempelfortelling, samtidig som skildringen av selve hendelsesforløpet inngår i en mer omfattende eksempelbasert argumentasjon for å underbygge hvordan jordskjelvet skal forstås som et guddommelig tegn. For til tross for diktets tittel, er dette slett ikke bare *poetiske tanker* om en naturkatastrofe. Diktet bør snarere betraktes som en argumentativ tekst, der argumentasjonen føres på to tekstnivåer: For det første i selve diktet – utlagt som en poetisk og allegorisk tekst. Dernest gjennom et stort noteapparat som kommenterer og utdyper teksten i verselinjene med utførlige tilleggsopplysninger av religiøs eller topografisk karakter. Mens selve diktet er holdt i en barokk stil, er de fleste notene nøkterne og saklige.

Diktet består av fire sekvenser. Det innledes med en klagesang over Lisboas fall

(strofe 1–23). Denne klagesangen ender opp i spørsmålet om hvordan en så overdådig by kunne miste sin prakt. Hva var årsaken til at dette kunne skje? Hvorfor ble byen lagt i ruiner? Spørsmålene blir besvart gjennom diktets to neste sekvenser; først som en gjennomgang av hendelsesforløpet (strofe 24–124). Her skildrer Biering detaljert hvordan bygning etter bygning raste sammen. Dernest blir ødeleggelsene satt inn i større kosmologiske sammenheng som jærtegn (strofe 125–143), og den lærdommen som kan trekkes av hendelsen avslutter diktet (strofe 144–158). For å forstå tekstens argumentative oppbygging vil analysen min følge diktets hovedstruktur.

Universitetsbiblioteket i Oslo.

Etablering av katastrofens scene

Ulysses stat nu op! see, hvor din Sted
og Stad,
Din Bierge-bygte Bye er kommen til
Ulykke!
See, hvor Europa, som saa smuk og
smykked sad,
Ved Svimmel tabte sin Fontanges
Blomster-Smykke
(strofe 1, Biering 1756:3)

Slik lyder diktets åpningsstrofe. Dette anslaget plasserer Lisboa inn i et mytisk univers. Det er Odyssevs som i sin tid skal ha grunnlagt Lisboa. Biering tar denne mytiske hendelsen som utgangspunkt. Hele diktets første sekvens er henvendt til Odyssevs. Dermed etablerer Biering en direkte forbindelse mellom den antikke verden og 1700-tallets, det vil si en parallell mellom Lisboas og Trojas undergang (strofe 4–5). Påkallingen av den antikke helten gjør det mulig for Biering å bruke Odyssevs' egen erfaringsverden i beskrivelsen:

Som du i forðum Tiid eet Øye, som
man veed,
Paa Polyphemo fik saa mesterlig
udstukket;
Saa haver Himmelen, som var paa
Jorden vred,
Eet Øye ligesom nu paa Europa lukket.
(strofe 9, Biering 1756:6)

Biering bruker et allegorisk homersk språk for å skildre Lisboas ulykke. Som Odyssevs stakk ut øyet på den enøyde kyklopen Polyfemos, slik har også Gud stukket ut Europas øye.

I en note redegjør Biering for Trojas fall, Odyssevs reise rundt i verden og Lisboas grunnleggelse, men føyer han til: ”Hvor viidt saadant kommer overeens med

Sandhed, er uvedkommende her at undersøge” (Biering 1756:3, note a). Mens argumentasjonen i verselinjene hviler på en tett analogi mellom Trojas og Lisboas fall, så antyder fotnoten at forbindelseslinjen mellom Troja og Lisboa må forstås allegorisk, som et rent litterært grep. Her oppstår det en spenning mellom hovedteksten og fotnoten. For referansen til Odyssevs' liv og handlinger kan ikke sees som et rent stilistisk virkemiddel, den har også en retorisk funksjon. Parallellen som trekkes mellom Trojas fall og Lisboas ødeleggelse er med på å peke ut Lisboa som en spesiell type by og jordskjelvet som en hendelse av en spesiell karakter. Trojas ødeleggelse og Lisboas ødeleggelse arter seg som samme type erfaringer. For at en slik sammenligning skal fungere må den bygge på et grunnpremiss om at fortidens hendelser er av samme art som nåtidens. Temporaliteten – avstanden i tid mellom Trojas og Lisboas ødeleggelser – er underordnet, ja, til og med irrelevant. Dette er en form for argumentasjon som forutsetter en historieforståelse som ligger fjernt fra vår egen temporaliserte virkelighetsoppfatning. Begrepshistorikeren Reinhart Koselleck har fremholdt at med et førmoderne historiesyn ble fortiden og nåtiden betraktet som del av et sammenhengende erfaringsrom. Grunnleggende sett var det ingen forskjell mellom fortidens erfaringer og nåtidens – alt var del av den samme overordnede Guds plan (Koselleck 1985). Ødeleggelsen av Lisboa blir altså sett på som en ødeleggelse av *samme vesen* som Trojas. Trojas ødeleggelse blir fremhevet som et av de fremste eksempler på ødeleggelser av den art som også Lisboa er blitt rammet av. Slik blir Lisboas ødeleggelse fremstilt som en *betydningsfull* tragedie. Denne type atemporal eksempellbasert argumentasjon føres gjennom hele diktet.

Jordskjelvet den 1. november 1755 rammet slett ikke bare Lisboa, og slett ikke bare Den iberiske halvøy. Blant annet ble også deler av Marokko hardt rammet. Når det likevel bare er Lisboa som utgjør skildringens scene, så har det ikke utelukkende å gjøre med at det var der katastrofen var størst. Det hadde også å gjøre med Lisboas karakter. Bierings innledende klagesang legger nettopp vekt på at det ikke var en hvilken som helst by som ble rammet. Lisboa var en av Europas fremste og vakreste byer. Klagesangens retoriske funksjon er å ringe inn scenen for en eksempelfortelling. Klagesangen peker ut scenens ekstraordinære karakter, men forteller lite om jordskjelvets eksemplariske vesen. Det blir derimot gjort i den påfølgende skildringen av hendelsesforløpet.

Jordskjelvet som eksempelfortelling

Skildringen av jordskjelvets forløp og ødeleggelse fyller det meste av diktet (strofe 24–124). Det er denne skildringen som utgjør diktets eksempelfortelling. Teksten henvender seg ikke lenger til Odyssevs, i stedet henvender den seg direkte til leseren – nærmest som en form for nyhetsrapportering. Det første skjelvet markerer startpunktet for skildringen, og fortellingen slutter for Bierings del med beskrivelser av plyndringer og lovløse tilstander i etterdønningene av katastrofen.

Jordskjelvfortellingen innledes slik:

See, Alle Helgens Dag, som der vanhel-
lig er,
Da Billeder og Been ombæres, dyrkes,
æres.
Da man, som løbske Fæ, det Liggende
frembær,
Da ofte Tyve-Been for Helgenes
erklæres.

Da den alviise GUD, den store Skaber-
Mand

Maae see sin Ære sig saa skammelig
berøvet,

Da tilliid settes til en Pind, en Klud,
en Tand,

hvorved hver Helgen blev, om han det
saae, bedrøvet.

(strofe 24-25, Biering 1756:11)

Her gaaer en Pater frem udi
Procession,

Som meer ynkværdig, end ærværdig er
at kalde,

Og bærer Stadselig den dømte stads
Patron

(strofe 30, side 15)

Fra første stund skyves kritikken mot katolsk tro og praksis frem som fortellingens hovedmotiv. Sitatet er mettet med papismekritikk. Verselinjen ”Da ofte Tyve-Been for Helgenes erklæres” viser Bierings holdning til de katolske relikvier. I en note ironiserer han over de mange falske og meningsløse relikvier som finnes rundt omkring i katolske land: ”Christi Forhud vises i Rom, i Achen og i Frankerig, saa at Christus paa den Maade skulde have været trende gange omskaaren. Paa fiorten Steder vises en Nagle af Christi Kors; men hvortil saa mange Nagler har været brugte, er i en Hast ikke let at begribe.” (Biering 1756:12, note r). Den sarkastiske og nedlatende språkbruken er gjennomgående. Beskrivelsene er hyperbolske. Slik vasker Biering frem den moralske årsaken til katastrofen.

Som i andre protestantiske tekster om jordskjelvet er tidspunktet for katastrofen – Alle helgens dag – meningsbærende. Måten jordskjelvskildringen er kuttet til, der selve åpningsscenen så å si er lagt til sekundet før jorden ryster og bygninger faller, understreker hvor stor vekt Biering legger på den religiøse

praksisen i selve katastrofeøyeblikket. Biering beskriver helgendyrkelsen som avguderi, og forelegget for avguderi finner han i 2. Moseboks beretning om de ”der hist ved Sinai/ Omkring den gyldne Kalv en Kalve-Dantz anstilt” (Biering 1756:15). Israellittenes dans rundt gullkalven gjorde som kjent Herren vred, og det var bare Moses’ ord og rettroenhet som fikk Ham fra å gjøre ende på dem (2. mosebok 32.1–14). Men i Lisboa fantes ingen Moses til å irettesette folket og som kunne kaste gullkalven på flammene. Derfor måtte Gud selv gjøre jobben.

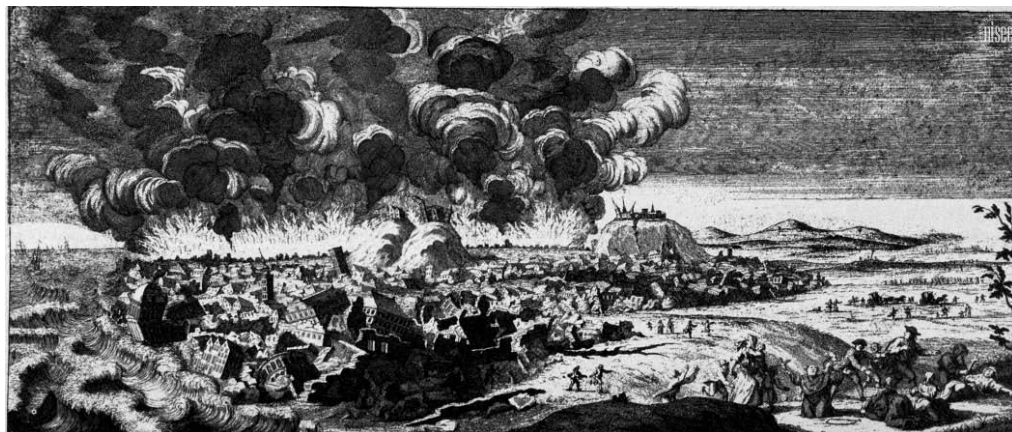
I Lisboa lå kirkene og klostrene tett, og hver sjettede innbygger skal ha vært geistlig. Den organiserte og nærmest allestedsnærværende *overtro*, som Biering kaller det, gjør det mulig å forstå Guds harde dom over byen. Gud har da også straffet byen tidligere. I noteapparatet påpeker Biering at byen ble rammet av jordskjelv både i 1350 og i 1531, men ingen av disse skjelvne var i nærheten av dette i styrke og omfang (Biering 1756:47, note a).

Slik skriver Biering jordskjelvet inn i en rekke av eksempler. For det første finner han forelegget for Lisboas synder i en bibelsk hendelse, for det annet kan jordskjelvet leses som en repetitiv hendelse – Gud har straffet byen med samme middel og for samme type synd tidligere, men aldri

med slik kraft og tyngde som denne gang.

Gjennom den 100 strofer lange skildringen av katastrofens forløp avgrenser Biering jordskjelvets årsak til avguderi og overtro hos befolkningen i Lisboa. Han etablerer en direkte forbindelse mellom synd og straff. Det er ikke bare scenen som er avgrenset. Fortellingen har også et begrenset antall aktører. Den sydende havnebyen, der skip og mennesker fra hele den vestlige verden møttes, er lite synlig i teksten. Guds straff er rettet mot Lisboas syndige befolkning, ingen andre. Nettopp dette poenget blir understreket ved at Biering lar den portugisiske inkvisisjonens fanger spille en birolle i fortellingen. I kontrast til befolkningen for øvrig gir jordskjelvet håp for de urettmessige dømte sjeler. Idet inkvisisjonens hus faller slipper de fri fra sitt fangenskap og unnslipper dermed en kommende auto da fé (Biering 1756:21–23). Gud redder altså dem, mens befolkningen forøvrig blir straffet.

Jordskjelv er i seg selv ekstraordinære hendelser, men jordskjelvet i 1755 skilte seg ut fra andre jordskjelv i sitt omfang og totale ødeleggelse. Selve hendelsesforløpet – der rystelsene ble avløst av branner som vinden spredte og flodbølger som slo inn over byen – legger til rette for å beskrive katastrofen som et samvirke

Infernoet i Lisboa med alle fire elementer i spill. Nederlandsk kobberstikk fra 1756 (Courtesy of the National Information Service for Earthquake Engineering, EERC, University of California, Berkeley)

mellom elementene. De fire elementenes samspill er da også et velkjent vandremotiv i jordskjelvlitteraturen (Poirier 2006: 170). I Bierings dikt får det denne utformingen:

Nu strider Luft og Jord, nu strider Ild
og Vand,
Guds Finger blander selv de fire
Elementer,
Man hører og man seer, men intet tale
kand;
Thi man GUDs Vredes Dag, den sidste
Dom, forventer.
(Strofe 69, Biering 1756:31)

*Det samme motivet sett fra elven Tejo. 1700-talls nederlandsk kobberstikk.
(Reproduksjon: Arthur Sand, UiO)*

Motivet er et kraftfullt poetisk virkemiddel. Øyeblikkets dramatikkk får sin gjenklang i en dramatisk estetisk skildring. Men moti-

vet har ikke bare en estetisk overflate – skildringene av de fire elementenes virke har også en moralsk dimensjon. Litteraturviteren Helena Carvalhao Buesco skriver at Lisboa-jordskjelvet

offered a particularly vivid picture of how Nature, suddenly and violently, turns against man, striking him in the place where his power over her seemed to be strongest: the City. It was not only earth shaking, but all of Nature that had suddenly (...) mustered all its forces in order to attack man in the most terrible way (Buesco 2006:334).

Vandremotivet demonstrer at katastrofen var altomfattende – ikke bare i sin ødeleggelse – men også i hvilke krefter Gud satte i sving for

å straffe det syndige Lisboa. Motivet er dermed med på å modellere jordskjelvet som en dommedag i et avgrenset format.

Biering henter forbilde for beskrivelsen av Lisboas avguderer og straff i en gammeltestamentlig syndeoppfatning der Guds vrede og straff er knyttet til konkret og partikulær skyld. Litteraturviteren Jørgen Sejersted har påpekt at denne type partikulær og gammeltestamentlig syndebeskrivelse er et sjangertrekk ved ulykkes- og katastrofediktningen hundreåret før Biering skrev sitt dikt (Sejersted 2002:115). Diktet skriver seg altså inn i en barokk sjangertradisjon. Den direkte sammenknytningen mellom synd og straff som Biering hevder gjennom diktet, står tilsynelatende i kontrast til en lutheransk tenking der vi alle er syndere. Og det er tilsynelatende vanskelig å lese ut en allmenngyldig lærdom av katastrofen. Men det er bare tilsynelatende. Hensikten med å lukke fortellingen rundt gudsforholdet hos Lisboas befolkningen – rundt en type synd som utspiller seg på en avgrenset scene med noen avgrensede aktører – er å etablere en tydelig eksempefortelling. På en svært pedagogisk måte blir det dermed klargjort hvordan jordskjelvet er blitt utløst av menneskelig synd. Men for at jordskjelvet skal ha gyldighet *ut over* Lisboa, må det settes inn i et større prinsipielt mønster, og andre eksempler må da trekkes inn i argumentasjonen. Etter utlegningen av jordskjelvfortellingen utvider Biering katastrofens omfang og setter den inn i større sammenhenger, først geografisk og deretter kosmologisk.

Utvidelse av scenen

Etter å ha lukket fortellingen om jordskjelvet utvider Biering katastrofens scene systematisk, og dermed også spørsmålet om hvem som er skyldig.

Men skal vi Lissabon all Skylden skylde paa?

Har GUDs Langmodighed hos andre bedre frugtet?

O! ney, GUD bedre det, om GUD allene saae

Den skyldig, havde den allene bleven tugtet.

(strofe 125, Biering 1756:48)

Deretter nevner han en rekke byer i Portugal som skal være like hardt rammet som Lisboa. Men, spør han retorisk, ”Skal vi da Portugal all Skylden skylde paa?” (strofe 129, Biering 1756:49). Svarte er naturligvis nei. Også Spania ble hardt rammet av skjelvet. Og ikke bare det, over hele Europa er det blitt meldt om små skjelv – jordskjelvet er altså et europeisk anliggende. Igjen spør han retorisk: ”Skal vi da Skylden kun Europa skylde paa?” (strofe 131, Biering 1756:50). Svaret er nok en gang nei, for også Afrika var rammet. Hva da med Asia? Her møter han imidlertid på et problem; det er ikke meldt om jordskjelv i Asia. Men, påpeker Biering, det er langt dit. At det ikke har kommet meldinger om jordskjelv fra så fjerne himmelstrøk kan rett og slett ha å gjøre med avstanden. Trolig vil det komme slike meldinger etter hvert, mener han – det vil i alle fall passe inn i mønsteret. Fra Amerika er det derimot kommet rapporter om flere jordskjelv som har gjort stor skade. Hele jorden er altså rammet av jordskjelv: ”Ach! see, saa bæver jo den heele Jordens Bold” (strofe 138, Biering 1756:52). Slik blir Lisboas ulykke det fremste eksempel av en lang rekke likeartede og samtidige eksempler. Biering fører altså en induktiv type argumentasjon for å hevde at Lisboas ødeleggelse har allmennmenneskelig gyldighet som et guddommelig eksempel. Menneskeheten bærer kollektivt skyld og blir kollektivt straffet.

Jordskjelvet som jærtegn

Jordskjelvet er imidlertid ikke bare en guddommelig staff – det er også et guddommelig varsel. Det er som forvarsel om hva som kan vente jordens befolkning, at jordskjelvet først og fremst har allmenn gyldighet. I de følgende fire strofene blir jordskjelvet satt inn i et større kosmologisk mønster som et guddommelig tegn:

Skeer der nu ingen Tegn, saa skeer der
aldrig Tegn:

Nu suser skrekkelig, nu bruser Hav og
Bølger,
Nu høres Striid og Kriig snart i hver
Verdens eng,
Nu Rædsel, Skræk og Frygt hver Food
og Hierte følger.

Nu skiælver Jordens Klump, ja brister
midt i tu,

Ja! see, nu seer man Tegn i Solens klare
Riige,
Nu bliver Ilden vild, og raser ret; Hvad
nu?
Skal vi ey spørge her, hvad vil vel dette
sige.

Der siger uden Tvivl, saa siger selv
Guds Ord:

Opvaagner dog engang, I sikke Folk
paa Jorden!
Vaag opp af Sikkerhet, du Synde-sikke
Jord!
Mod Østen, Vesten , ja mot Sønden og
mot Norden!

O! vaagner op engang, o! tænker eder
om!

I, som opleve nu den sidste Verdens
Alder;
Seer her et Billede på HErrens store
Dom,

Paa den Forfærdelse, naar Jord og
Himmel falder.

(Strofe 140–143, Biering 1756:53).

Jeg betrakter dette som diktets nøkkelstrofer. Både utlegningen av eksempelfortellingen og den systematiske utvidelsen av scenen for katastrofen har pekt frem mot den kosmologiske innplasseringen av jordskjelvet som skjer i disse fire strofene. Her blir jordskjelvet fremlagt som et tegn på en nær forestående siste dom. Jordskjelvet er en eksemplarisk, gudgitt tragedie som tjener som eksempel på hva som vil ramme oss alle. Jordskjelvet er dermed ikke et eksempel på hvor galt det *kan* gå, det er snarere et eksempel på hvor galt det *nødvendigvis kommer til å gå*. Når Biering forstår jordskjelvet som et guddommelig varsel, skriver han seg inn i en lang tradisjon for fortolkning av katastrofer og merkverdigheter i naturen.

Jærtegn brukes gjerne som betegnelse på underlige og sjeldne fenomener som ble tolket som guddommelige tegn, enten de opptrådte på himmelen, i vannet og på jorden. Kunsten å tolke slike varsler bygde på en lang tradisjon som både var folkelig og lærd. Men i renessansen ble jærtegn teoretisert i større grad enn tidligere. Det har sammenheng med datidens nyplatoniske filosofi. Skaperverket ble betraktet som en form for guddommelig tekst, en naturens bok. Og slik Guds tale kunne avleses i Bibelen, kunne den også avleses som tegn i skaperverket. Jærtegnstolkningen var slik sett del av en semiotisk kosmologi – en oppfatning av at verden nærmest bokstavelig var skapt i Guds bilde. Innenfor denne forståelseshorizonten var jærtegn guddommelige tegn i naturen som varslet om noe kommende, gjerne en forestående katastrofe av et visst omfang – som oftest var det selve Dommedagen. Eller mer indirekte

kunne jærtegnene varsle om en forestående katastrofe som igjen kunne bli tolket som et varsel om dommedag. I tolkningsprosessen blir dermed tilsynelatende meningsløse hendelser gjort til noe meningsfullt og meningsmettet (se Gilje og Rasmussen 2002:203–233, Gilje 1998:139–146, Fuglestad 2002 og Hedberg 1990).

Innenfor denne tolkningstradisjonen ble naturens fenomener tolket i lys av antikke eller bibelske forelegg, som oftest hentet fra Bibelens apokalyptiske steder. Jærtegnet ble lest som analoge hendelser til bibelske forbilder eller de ble mer direkte forstått som den faktiske utfoldelsen av en hendelse som var varslet i de eskatologiske bibelstedene.

For at et naturfenomen skal bli gjort kjent som jærtegn må det tolkes og legges ut språklig, hvis ikke vil det nokså raskt forsvinne inn i glemselen. Liksom eksempler er dermed også jærtegn språklig og tekstlig konstituerte. Jærtegnfortolkninger gjøres som oftest i fortellingsform. I jærtegnfortellingen spisses fenomenet til, slik at det heves ut over det hverdagslige og ordinære. Jærtegnfortellingenes fremste narrative funksjon er å vise likheten mellom det bibelske forbildet og jærtegnet. Jærtegnbeskrivelser følger en type argumentasjon som tar utgangspunkt i et absolutt – den bibelske autoritet, samtidig støtter argumentasjonen for jærtegnets sannhetsgehalt seg gjerne på flere jærtegnobservasjoner. En jærtegnfortolkning tar således i bruk en induktiv form for argumentasjon som bygger på en eksempelbasert rasjonalitet.

Slik er det også i Bierings dikt. Diktet tar i bruk to ulike former for eksempler for å argumentere for at jordskjelvet må forstås som et eskatologisk tegn. For det første viser Biering til bibelske eksempler, dernest viser han til en lang rekke andre underlige og uforklarlige samtidige fenomener.

De bibelske foreleggene var eksempler med udiskutabel autoritet i et førmoderne verdensbilde. Bibelen forteller om de egentlige hendelser, som danner mønster for senere hendelser og handlinger. Dette er en type eksempler som litteraturviteren Bjørn Kvalsvik Nicolaysen har karakterisert som *føresette dømer*, det vil si eksempel som tilhører en kulturell grunnstruktur og inngår i et udiskutabelt kollektivt referanseapparat (Nicolaysen 2006:131). Et slikt eksempel blir gjerne forutsatt kjent, og det trengs dermed ikke å vises frem i sin fulle bredde. Det kan i stedet vises *til* eksemplet. Biering gjør dette både eksplisitt i notene og implisitt i hovedteksten. Til verselinjen ”Skal vi ey spørge her, hvad vil vel dette sig” har han føyd til en note med henvisning til Matteus 24.3¹ og Lukas 21.25.² Samtidig er både verselinjen ”Nu suser skrekkelig, nu bruser Hav og Bølger” og verselinjen ”Ja! see, nu seer man Tegn i Solens klare Riige” parafraser over Lukas 21.25. Dette er ikke utelukkende estetikk, det har også en argumentativ dimensjon – det viser frem likheten mellom nåtidens hendelser og de bibelske forbilder på en temmelig konkret måte.

Argumentasjonen i de fire jærtegnstrofene blitt støttet opp av et sett med noter der det blir vist til en rekke underlige hendelser den siste tiden. Den 1. desember 1755 skal det ha vært observert fem måner på den polske himmelen, alle skal visstnok ha vært blodrøde. I Sveits skal det ha falt blodrødt regn. En rekke steder i Frankrike, Italia og Spania har det vært store oversvømmelser. Og i Växjö ble det den 28. november observert

en gloende Kugle i Luften, som Maanen, og en Klarhed, som et udstrakt Lagen med en Svans ongefær 20 Favne lang, at see til, at hvilken der nedfaldt en

utroelig Mængde Gnister” (Biering 1756:53, note c).

Disse observasjonene er i seg selv besynderlige, men det er først når de sammenstilles at de danner et klart semiotisk mønster. Den rekken med observasjoner som Biering lister opp, kan karakteriseres som det Bjørn Kvalsvik Nicolaysen har kalt *frisette dømer*, det vil si eksempler der fortolkningen ikke er predefinert. Slike eksempler er tvert imot kontekstbundne, de kan omplasseres og tillegges mening avhengig av den argumentasjonen de inngår i. I motsetning til et *føresettt dome* er ikke *frisette dømer* udiskutable narrative autoriteter – som eksempler kan de tvert imot argumenteres mot og falsifiseres. I en eksempelbasert argumentasjon blir *frisette dømer* gjerne samlet sammen til en rekke med eksempler for å vise frem et argumentativt mønster (Nicolaysen 2006:131). Det er som en rekke av likeartede eksempler de vil få troverdighet.

Den retoriske styrken i denne type eksempelargumentasjon ligger i at eksemplene er sjeldne, og at de alle viser til bibelske modellhendelser. En opphopning av slike hendelser tegner et apokalyptisk mønster. I diktets noteapparat blir den siste tidens merkverdigheter nettopp presentert som en serie fenomener av samme art. Dermed etablerer Biering et mønster der jordskjelvet passer inn som det fremste av en lang rekke eksempler. Dessuten tjener oppregningen av de mange jærtegnene til nok en gang å understreke at jordskjelvet slett ikke bare var et resultat av Guds vrede over Lisboaas befolkningen. Hele menneskeheten bærer skylden, og det guddommelige varselet henvender seg til menneskeheten som sådan. Jordskjelvet angår oss alle, i den forstand er det en global katastrofe.

På midten av 1700-tallet hadde naturvitenskapelige forklaringsmodeller i stor

grad overtatt for de lærde jærtegnfortolkningene. Et av tidligere tiders mest symboltunge jærtegn – kometen – var for eksempel blitt avmystifisert gjennom den moderne astronomien (Hedberg 1990: 114-154). Bierings tekst er et sent eksempel på en lærd form for jærtegnfortolkning, og for å fremstå som et troverdig opplyst menneske, kan ikke Biering se bort fra samtidens naturvitenskap. Han reserverer seg derfor fra potensiell naturvitenskapelig kritikk ved å påpeke: ”Dog vilde jeg ikke ansees, som den, der gjør et hvert StjerneSkud til et overnaturligt Tegn” (Biering 1756:53, note c). Han har prøvd og vurdert de merkverdige hendelsene, og funnet dem gyldige som jærtegn.

Biering var slett ikke alene om å betrakte skjelvet som et eskatologisk tegn. Også Hans Adolph Brorson forstod jordskjelvet som ett blant flere eskatologiske tegn. I sitt Lisboa-dikt viser han til en komet for å understreke jordskjelvet jærtegnhet:

Det er en suur Comet i vores Tiid
oprunden,
Som aldrig bliver seet, før Riset alt er
bunden
(Brorson [1756] 1956:200, verselinje
333–334)

Hvilken komet det her er snakk om, vet jeg ikke. Det kan være kometen over Växjö som Biering rapporterer om. Men det er kanskje mer sannsynlig at det er Halleys komet. Brorson var i så tilfelle ikke alene om å se jordskjelvet som et forvarsel for kometens komme. Halleys komet var ventet i 1758, og den var et høyaktuelt tema i samtiden. I pamfletten *Serious thoughts occasioned by the earthquake at Lisbon* (1756) knytter metodistkirkens grunnlegger, John Wesley, sammen jordskjelvet og Halleys komet. I

Wesleys tekst er jordskjelvet et tegn på en nært forestående dommedag, og kometens komme kan være den faktiske dommedag – treffer den jorden er det ute med oss (Wesley 1827) I likhet med Bierings tekst balanserer Wesley tegnfortolkningen med moderne naturvitenskap. Han avviser ikke naturvitenskapelige forklaringer, men enkelte hendelser er såpass merkværdige at slike forklaringer ikke alene er tilstrekkelige. Guds hånd har i enkelte tilfeller grepet direkte inn i naturen for å formidle et budskap til oss.

Forståelsen av jordskjelvet som noe mer enn Guds straff over Lisboa's befolkning – det vil si som et guddommelig tegn – ser ut til å være et gjennomgående trekk ved den religiøse Lisboa-diktningen, men få andre forfattere lar jærtegnet fremtre så tydelig som Biering.

Jordskjelvet, jærtegnet og fromhetslivet i Danmark-Norge

Jærtegnskildringer er gjerne bygget opp rundt fire momenter. For det første en skildring av det underlige fenomenet som utgjør jærtegnet, for det annet den hendelsen det underfulle fenomenet er et avtrykk av. For det tredje den hendelsen som jærtegnet bringer et forvarsel om. Og for det fjerde hva som kan læres av de tre foregående momentene. Bierings dikt inneholder alle disse momentene.

Forstått som eksempel og jærtegn var ikke jordskjelvet en lokal katastrofe, den ble en katastrofe som angikk alle – ikke nødvendigvis av empati eller kollektiv sorg over de katastroferammede, men av frykt og gudfryktighet. I diktets siste sekvens løfter Biering frem hva slags konsekvenser jordskjelvkatastrofen bør ha for forholdet mellom Gud og mennesket. Diktet henvender seg direkte til Gud, og ber om å få styrke i troen og støtte i fromhetslivet:

Hielp os, at holde fast ved dit det faste
Bud,
Som aldrig skal forgaae, skiønt alting
gaaer til Grunde,
Hielp, at vi ære dig, du alle Guders
GUD,
Og ingen uden dig, med Hierter og
med Munde.
(strofe 148, Biering 1756:54)

Her skrives for første gang et *vi* inn i teksten. Tatt i betraktning jærtegnets globale gyldighet kunne en kanskje forvente at dette viet skulle favne menneskeheten som sådan. Slik er det imidlertid ikke, viet viser kun til den dansk-norske befolkningen. I løpet av diktets gang er fortellingen så å si snudd på hodet, fra å handle om Guds straff over syndere fjernt avgårde, via innplassering av jordskjelvet i et kosmologisk mønster, til å handle om det hjemlige gudsforholdet. For det var slett ikke like godt stelt med det hjemlige fromhetslivet som det burde være. Diktet er skrevet 20 år etter Erik Pontoppidans *Fejekost til at udfejje den gamle Surdejg eller de i de Danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme* (1736), der han viste hvordan den folkelige papismen og overtroen i aller høyeste grad var levende i tvillingriket (Amundsen 1999). Vissheten om at Lisboa's papisme og overtro lignet den folkelige religiøsiteten i det dansk-norske riket gjorde muligens tragediens moralske eksempel aktuelt her hjemme. Å arbeide med det hjemlige fromhetslivet var slik sett nødvendig, og i påvente av den endelige dommen var uansett arbeid med egen fromhet det mest fornuftige man kunne foreta seg.

Mot slutten av diktet tar teksten en ny dreining, fra å være bønnen om styrke i troen til å bli en bønn om å spare det danske riket og dets konge. Herrens dom er rettferdig, skriver Biering, men:

Dog HErre, om du vil, da kand du vel
bevare
Vor Jord, vor Ild, vor Luft, vor Land,
vor Liv, vor Siæl
Fra Stød, fra Over-Magt, fra Nød, fra
Død, fra Fare.

Bevar, O! gode GUD! vor lille Danne-
mark!
Bevar og spar det med sin Syster hist
mod Norden,
Som Hierte-fryder sig ved saadan en
Monarch,
Som er den Mildeste, den Naadigste
paa Jorden.

O! gjør Ham derfor og til den
Lyksaligste!
Vær selv Hans Sool, Hans Skiold,
Hans Hielp, Hans Borg, Hans
Klippe,
Ja, løft Hans Ære op langt over
Himlene!
Og glæd kun Ham, saa kand vor
Glæde aldrig glippe!
(strofe 152-154, Biering 1756:55)

Hyllesten av kongen er ikke tomme fraser. I tekstens siste strofer ber Biering om Guds støtte i både gudfryktighet og kongetroskap, i enevoldsmaktens verdensbilde var dette to sider av samme sak. Litteraturviteren Larry Scanlon skriver at et eksempel er ”a narrative enactment of cultural authority” (Scanlon 1994:34). Ved hjelp av eksempler blir ideologiske eller religiøse forestillinger nærmest gjort udiskutable, de blir gjort til sannhet. Det er denne type kulturell maktutøvelse Biering foretar. Ved hjelp av jordskjelveksemplet, argumenterer han både for fromhetens og kongetroskapens absolutte nødvendighet. Slik er diktet i høyeste grad konserverende. Det maner til å verne om, ja, endog forsterke den gjeldende samfunnsorden.

Tekstens indre spenninger

Christian Henric Biering var ikke bare kjent som dikter. Fra 1760 og ut livet var han sogneprest i Aastrup på Falster. Der gjorde han seg til talsmann for opplysningstidens jordbruksreformer. Han arbeidet med å modernisere jordbruket, blant annet med grøftegraving og drenering, og han skal ha innført poteten i sitt distrikt. Han var også en foregangsmann i arbeidet med å avskaffe det danske hoveriet og med å gjennomføre utskiftningen (Dansk biografisk Lexikon 1888:347–348). Slik sett bør han regnes som en opplysningsmann.

Det kan virke nokså overraskende at en fremskrittsmann som Biering har skrevet en såpass konservativ tekst. Det konservative preget blir understreket av at diktet er holdt i den barokke ulykkespoesiens noe gammelmodige formspråk. Dette var åpenbart en form som var egnet for å uttrykke diktets pietistiske budskap. Det skjer imidlertid ikke uten tekstlig motstand. Stilen og argumentasjonen i diktets verselinjer kan synes enhetlig. Men bokstavelig talt under tekstens overflate, i de mange og lange fotnotene som kommenterer hovedteksten, skjuler det seg store tekstlige spenninger. Teksten har en kompleks sjangerdialogisk karakter (jf. Bauman 2004). Spillet mellom diktet og fotnotene fortøner seg som et spill mellom svært ulikartede sjanger. Fotnotene er slett ikke ensartede sjangermessig. De består dels av eksempelfortellinger som underbygger hovedfortellingens argumentasjon og dels av utfyllende opplysninger av topografisk karakter. Mens diktet fremtrer som pietistisk og nærmest barokt, kommer opplysningsmannen Biering til syne i de mange og lange fotnotene.

Jeg har tidligere nevnt et par tekstlige motsetninger mellom dikt og noteapparat, som i analogien med Trojas undergang og i de fire jærtegnstrofene. Biering bruker

footnotene aktivt for å sortere i teksten, det vil si for å bringe inn moderne argumenter uten at diktet som sådan skal virke springende og motsetningsfullt. Dermed reserverer han seg ikke bare fra å fremstå som uopplyst. Han inkluderer også motargumenter i hovedargumentasjonen. Dette kommer tydeligst frem i behandlingen av jordskjelvets årsak. Mens diktets strofer argumenterer for at jordskjelvet har moralske årsaker, skriver han i en fotnote:

Den naturlige Aarsag til Jordskiælv er denne: I Jorden ere mange Huler og Aabninger, som deels ere opfyldte med Svovl-Dunster, deels med andre brændende Materier, hvilket Bergverks-Folkene erfare, i det saadanne Dunster ofte antændes af deres Lys; naar der nu kommer Ild i disse Dunster, som kand skee ved det, de blandes med hinanden (...) bliver Luften derved udpilet, og søger efter Aabning, finder den samme, som omkring ved de Ildsprudende Bierge Æthna, Vesuvius, Hecla & c. skeer ingen Jordskiælv, men hvis ikke, bevæges Jorden paa den Side, hvor den er svagest, ja vel og brister i tu, dersom Aabningerne ere nær ved dens yderste Flade (Biering 1756:17-18, note b).

Bierings naturvitenskapelige kunnskaper var oppdaterte og moderne. I datidens naturvitenskap var det vanlig å forklare jordskjelv som et resultat av at underjordiske gasser støtte sammen og ble antent. Blant dem som støttet en slik teori var den ledende franske naturviteren Georges-Louis Buffon (Poirier 2006:174).

På midten av 1700-tallet var geologi i ferd med å utvikle seg til en egen naturvitenskapelig disiplin, adskilt fra teologien. Ny geologisk kunnskap utfordret et teologisk verdensbilde, ved at den satte spørsmålste

ved grunnleggende teologiske sannheter som verdens alder og uforanderlighet. Den nyervervede kunnskapen kunne møtes med avvisning, eller den kunne møtes ved å forsøke å inkorporere den i et teologisk verdensbilde. I *Afhandling om Verdens Nyehed* (1757: 48–52) inkluderte for eksempel Erik Pontoppidan moderne kunnskaper om jordskjelv i en argumentasjon for at verden likevel kun var 6 000 år gammel. Pontoppidan la da vekt på jordskjelvets evne til å forandre landskap raskt og radikalt. Idéhistorikeren Brita Brenna mener at Pontoppidan må sees som en representant for 1700-tallets fysikoteologi, en retning som forsøkte å skrive ny naturvitenskapelig kunnskap inn i teologisk argumentasjon (Brenna 2009: 132–135). På lik linje med Pontoppidan forsøker også Biering å skrive naturvitenskapen inn i en teologisk forklaringsmodell. Det er helt åpenbart den teologiske forklaringen som har forrang i Bierings drøftelse av Lisboa-jordskjelvet. For Biering er naturen Guds middel, mens den naturvitenskapelige forklaringen kun viser hvordan middelets mekanismer hang sammen. Slik kan Biering både være moderne og opplyst, samtidig som han argumenterer for jordskjelvets jærtegnhet.

Eksempel, jærtegn og opplysning

Jordskjelvet den 1. november 1755 var nærmest ufatterlig i omfang og ødeleggelse. Den omfattende europeiske jordskjelvlitteraturen kan betraktes som forsøk på å lese mening inn i det tilsynelatende meningsløse. Slike totale katastrofer setter den gjeldende kosmologiske orden på prøve. Voltaires tolkning av jordskjelvet utfordret nettopp den kosmologiske orden, og åpnet muligheten for et moderne verdensbilde, der naturkatastrofer ikke lenger bar med seg et budskap fra Gud. I hovedtyngden av den europeiske litteraturen om jordskjelvet kommer imidlertid den

gjeldende kosmologien styrket ut. Slik er det også i Bierings dikt.

Jeg har nærlest diktet for å diskutere hvordan jordskjelvet i Lisboa ble forstått og fremstilt som en eksemplarisk hendelse. Eksempelegikken gjennomsyrrer diktet. Jordskjelvet blir lagt ut som en eksempelfortelling. Denne eksempelfortellingen veves så inn i et intrikat nett av andre eksempler. Mitt hovedanliggende har vært å undersøke sammenhengen mellom eksempelargumentasjonen og utlegningen av jordskjelvet som et jærtegn. Jeg har forsøkt å vise hvordan eksempelteori kan kaste lys over jærtegnets rasjonalitet, logikk og oppbygging. Utlegningen av jordskjelvet som eksempelfortelling bereder grunnen for å tolke hendelsen som et jærtegn. Samtidig holdes argumentasjonen i diktets jærtegnstrofer oppe av et sett av ulike typer eksempler. Slik hviler jærtegnskildringen på en eksempelbasert argumentasjon. På et mer grunnleggende nivå bygger jærtegnfortolkningen på et epistemologisk fundament som korresponderer med eksempeltenkningens.

Diktets insistering på å forstå jordskjelvet som jærtegn, kan lede en inn på tanker om et uopplyst 1700-tall. Men det å forstå jordskjelvet som et guddommelig tegn er ikke nødvendigvis det motsatte av opplysning. Bierings tolkningsposisjon er på mange måter opplysningsmannens. Diktet peker ikke utelukkende bakover i tid til 1500- og 1600-tallets jærtegnfortolkninger. Gjennom diktets gang forsøker Biering snarere å forene en moderne og opplyst tilnærming til jordskjelvet som fenomen med en fortolkning av katastrofen som en guddommelig straff og som et jærtegn. Dette blir riktignok ikke gjort uten motstand. Samspillet mellom fotnotene og hovedteksten synliggjør klare tekstlige spenninger. Ved hjelp av et intrikat samspill mellom ulike fortellinger og beskrivelser på to tekstenivåer leses likevel jærtegnnet inn i det opplyste 1700-tallets virkelighetsoppfatning.

Noter

1. I Christian den 6. bibel (1740) lyder Matteus 24.3 slik: "Men da hand sad paa olie-bierget, gikk hans disciple i sær til ham, og sagde: siig os, naar skal dette skee? og hvad tegn skal der være paa din tilkommelse, og verdens ende?"
2. I Christian den 6. bibel (1740) lyder Lukas 21.25 slik: "Og der skal skee tegn i soel og maane og stierne: og paa jorden skal folkene blive bange af tvivlraadighed, naar havet og vandbølgerne bruse."

Litteratur

- Amundsen, Arne Bugge 1999. "Med overtroen gjennom historien. Noen linjer i folkloristisk faghistorie 1730–1930". I: Grongstad, Siv Bente, Ole Marius Hylland og Arnfinn Pettersen (red.): *Hinsides. Folkloristiske perspektiver på det overnaturlige*. Spartacus, Oslo. s. 13–49.
- Bauman, Richard 2004. *A World of Others' Words. Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Blackwell, Malden, MA.
- Biblia, det er Den gandske Hell. Skriftes Bøger, ved Hans Kongel. Majests. Vor Aller-naadigste Arve-Herres, Kong Christian Den Siettes Christelige Omsorg med Fliid og efter Grund-Texten efterseete og rettede, saa og med Paralleler forsiunede*, 1740. København.
- Biering, Christian Henric 1756. *Poetiske Tanker Over Lissabons Ødeleggelse ved det uhorlige Jordskielv paa Alle helgens Dag 1755*. København
- Broberg, Gunnar 2005. *Tsunamin i Lissabon. Jordbävningen den 1 november 1755, i epicentrum och i svensk periferi*. Atlantis, Stockholm.
- Brorson, Hans Adolph 1956. "Lissabons ynkelige undergang". I: Brorson, Hans Adolph: *Samlede skrifter* bd. 3. O. Lohses Forlag efft., København. s. 181–202.
- Brenna, Brita 2009. "Negotiating the History of the World. I: Eriksen, Anne & Jón Viðar Sigurðsson (red.): *Negotiating Pasts in the Nordic Countries. Interdisciplinary Studies in History and*

- Memory*. Nordic Academic Press, Lund. s. 121–150.
- Buesco, Helena Carvalhao 2006. "Seeing too much. The 1755 earthquake in literature." I: *European Review*, vol 14, no 3. s. 329–338.
- Burke, Kenneth 1969. *A Grammar of Motives*. University of California Press, Berkeley.
- Dansk biografisk Lexikon* bd II 1888. Gyldendal, København
- Fuglestad, Morten 2002. *Jærtegn i Bergen på 1600-tallet. Religiøse, sosiale og intellektuelle forutsetninger for divinatoriske tegn i Danmark-Norge, med utgangspunkt i Bergen*. Hovedoppgave i religionsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Gilje, Nils og Tarald Rasmussen 2002. *Tankeliv i den lutherske stat. Norsk idéhistorie*, bd. II. Aschehoug, Oslo.
- Gilje, Nils 1998. "Renessansens menneske-bilde og naturoppfatning". I: Bagge, Sverre (red.): *Det europeiske menneske. Individoppfatninger fra middelalderen til i dag*. Ad notam Gyldendal, Oslo, s. 131–156.
- Hedberg, Björn 1990. *Kometskräck. En studie i folkliga och lärda traditioner*. Uppsala universitet, Uppsala.
- Koselleck, Reinhart 1985. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Lyons, John D. 1989. *Exemplum. The Rhetoric of Exemple in Early Modern France and Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Löffler, Ulrich 1999. *Lissabons Fall – Europas Schrecken. Die Deutung des Erdbebens von Lissabon im deutschsprachigen Protestantismus de 18. Jahrhunderts*. De Gruyter, Berlin.
- Muus, Jacob 1755. *Ruinae illustres Lisbonæ. Tanker og Betragtninger om og over den forrige store Stad Lissabon i Portugal og dens nylige store Undergang ved et stort Jordskielv*. *Alle Helgens Dag den 1ste Novembr. Anno 1755*. Stenløse.
- Nicolaysen, Bjørn Kvalsvik 1999. "Døme, dømesoger og føredøme. Usystematiske merknader kring system i studie av døme." I: *Retorisk årbok*. s. 102–254.
- Paice, Edward 2008. *Wrath of God. The great Lisbon Earthquake of 1755*. Quercus, London
- Poirier, Jean-Paul 2006. "The 1755 Lisbon disaster, the earthquake that shook Europe." I: *European Review*, vol 14, no 2. s. 169–180.
- Pontoppidan, Erik 1756. *Uforgribelige Betænkninger over den naturlige Aarsag til de mange og store Jord-Skielv, samt det usædvanlige Veirlig, som nu paa nogen Tid er fornummet, baade i og uden for Europa*. København.
- Pontoppidan, Erik 1757. *Afhandling om Verdens Nyebed, eller naturlig og historisk Beviis paa at Verden ikke er af Evighed*. København.
- Sejersted, Jørgen 2002. "Ulykkesdiktning på 1600-tallet – noen norske eksempler fra 1627 til 1702". I: Bjørnstad, Hall og Mette Nygård (red.): *Overdådighet og død i barokken*. Emilia, Oslo. s. 111–134.
- Shrady, Nicholas 2008. *The Last Day. Wrath, Ruin and Reason in the Great Lisbon Earthquake of 1755*. Viking, London.
- Svensen, Henrik 2006. *Enden er nær. Om naturkatastrofer og samfunn*. Aschehoug, Oslo.
- Scanlon, Larry 1994. *Narrative, Authority, and Power. The medieval exemplum and the Chaucerian tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wesley, John 1827. "Serious thoughts occasioned by the earthquake at Lisbon". I: *The Works of the Rev. John Wesley in Ten Volumes*, Vol. VIII. New York. s. 165–173.